

Верховний
Суд

Актуальні питання, які виникають під час вирішення спорів про визначення місця проживання дитини та розмежування цієї категорії справ від інших

Алла Олійник

суддя Верховного Суду у Касаційному цивільному суді,
кандидат юридичних наук, доцент

Спори з участю дітей

Численні рішення Європейського суду з прав людини щодо питань, які пов'язані із захистом прав дитини, ґрунтуються на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Загальної декларації прав людини, Конвенції про права дитини.

Європейський суд з прав людини, спираючись на міжнародні та європейські договори з прав людини, підкреслив потребу дітей в особливому захисті у зв'язку з їхньою вразливістю. Отже, **кожна дитина має право на такі заходи захисту, яких потребує її статус малолітньої особи, з боку її сім'ї, суспільства і держави.**

При ухваленні всіх рішень, що стосуються дітей, **найкращі інтереси останніх** мають першорядне значення і повинні повністю й ефективно дотримуватися. **Держава має позитивні зобов'язання щодо дітей, щоб будь-які вжиті заходи ніколи не шкодили їхньому здоров'ю та розвитку.**

Практику Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав дитини, зокрема у справах про визначення місця проживання дитини, необхідно розглядати з урахуванням [принципів правового статусу дитини](#).

Виділяють принципи правового статусу дитини, які впливають з міжнародно-правових документів:

[Конвенції про права дитини 1989 року](#):

- рівноправність дітей (стаття 2);
- неприпустимість будь-яких форм дискримінації (стаття 2);
- пріоритет інтересів дитини при вирішенні будь-якого питання, що стосується дітей, так званий принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини (стаття 3);
- принцип забезпечення захисту і турботи про благополуччя дитини (стаття 5);
- невід'ємність і пріоритет права на життя (на держави покладається обов'язок забезпечити їх виживання і розвиток, стаття 6);
- право дитини висловлювати свою думку, викладати інформацію про свої проблеми (діти мають право бути почутими, стаття 12-15);
- принцип збереження індивідуальності дитини (стаття 8);
- неприпустимість катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поведінки і покарання (стаття 37 а);
- принцип відповідальності батьків за виховання і розвиток дитини (стаття 18).

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) проголосила принцип верховенства права і зобов'язання договірних сторін дотримуватися прав людини.

У тексті Конвенції відсутні норми, присвячені захисту прав дітей (за винятком, наприклад, положень про особливий статус неповнолітніх у статтях 5-6), однак обсяг більшості наданих нею прав такий, що ними може користуватися будь-яка людина, незалежно від вікових або інших характеристик. У зв'язку з цим Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи, де мало місце порушення прав дітей, посилається на норми Конвенції як базовий документ.

Справи:

«Н.Ц. та інші проти Грузії» (N.Ts. and Others v. Georgia), заява No 71776/12

«М.С. проти України» (M.S. v Ukraine), заява No 2091/13

«Скоццарі та Джунта проти Італії» (Scozzari and Giunta v. Italy), заяви No 39221/98 та No 41963/98

«МАМЧУР ПРОТИ УКРАЇНИ» (CASE OF MAMCHUR V. UKRAINE) (ЗАЯВА № 10383/09)

«Ген та інші проти України» (Заяви № 41596/19 та № 42767/19)

Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (стаття 3)

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється **якнайкращому забезпеченню інтересів дитини**

Стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства»

Забезпечення найкращих інтересів дитини - дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Експерти ООН підкреслюють, що для визначення найкращих інтересів дитини необхідно враховувати:

- 1.погляди та прагнення дитини;
- 2.її особистість, вік, стать, персональна історія та соціально-культурне тло;
- 3.турбота , захист і безпека дитини;
- 4.благополуччя дитини;
- 5.сімейне оточення, стосунки та контакти з сім'єю;
- 6.соціальні контакти дитини з однолітками і дорослими;
- 7.фактори вразливості, тобто ризику, з якими дитина стикається і можливості захисту , забезпечення її прав та можливостей;
- 8.наявні у дитини навички та розвиток її здібностей;
- 9.права і потреби в сферах охорони здоров'я та освіти;
- 10.Розвиток дитини, її поступовий перехід у доросле і самостійне життя;
- 11.Будь-які інші потреби дитини.

Див.: постанова КЦС ВС від 04 серпня 2021 року, справа № 654/4307/19, провадження 61-19210 св20

Європейський суд з прав людини 11 липня 2017 року виніс рішення у справі “М. С. проти України”, у якому йдеться визначення “інтересів дитини”, їх місця у взаємовідносинах між батьками.

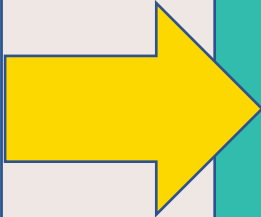
«При визначенні найкращих інтересів дитини в конкретній справі слід брати до уваги два міркування: по-перше, в найкращих інтересах дитини зберегти її зв'язки з сім'єю, окрім випадків, коли доведено, що сім'я непридатна або явно дисфункціональна; і по-друге, в найкращих інтересах дитини забезпечити її розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі та в середовищі, що не є дисфункціональним (див. справу «Мамчур проти України», заява № 10383/09, § 100, 16 липня 2015 року)» пункт 76

«.....здійснений національними судами аналіз перед прийняттям рішення про те, що донька заявника має проживати з матір'ю, був недостатньо ретельним. Відтак, не зважаючи на широкі межі свободи розсуду національних органів державної влади в сфері опіки над дитиною, підстави, які вони навели у своєму рішенні, не можуть вважатися «відповідними і достатніми» (див. пункт 75 вище)» (пункт 85).

Рішення ЄС

«М.С. проти України» від 11 липня 2017 року

Основне значення має
вирішення питання про
те, що найкраще
відповідає інтересам
дитини

Найкращі інтереси
дитини залежно від їх
характеру та
серйозності можуть
перевищувати інтереси
батьків

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей

Приймає наступні керівні принципи в якості практичного інструменту для держав-членів у процесі адаптації їх судових і позасудових систем до конкретних прав, інтересів і потреб дітей та закликає держави-члени забезпечити їх широке розповсюдження серед всіх органів, відповідальних або іншим чином причетних до прав дітей в судочинстві (абзац преамбули).

Основні принципи

1. Участь;
2. Найкращі інтереси дитини;
3. Гідність;
4. Захист від дискримінації;
5. Верховенство права.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей

34. В якості носіїв прав, діти повинні мати можливість вдаватися до засобів правового захисту для ефективного здійснення своїх прав або діяти у разі порушення їх прав. Внутрішнє законодавство має сприяти, якщо це доцільно, можливості доступу до суду дітей, які мають достатнє розуміння своїх прав, а також використання засобів правового захисту цих прав на основі адекватно наданої юридичної консультації.

35. Будь-які перешкоди на шляху доступу до суду, такі як витрати на судовий розгляд або відсутність адвоката, повинні бути вилучені.

17 листопада 2010 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Керівні принципи щодо правосуддя, застосовні до дітей. Одним з фундаментальних принципів є те, що всі діти мають право на консультації та слухання в судових справах, які стосуються їх або зачіпають. Найкращі інтереси дітей є першочерговим для держав-членів. Керівні принципи також передбачають, що до дітей слід ставитися з обережністю та чутливістю протягом будь-якої процедури, з особливою увагою до їх особистої ситуації, благополуччя та конкретних потреб, і з повною повагою до їх фізичної та психологічної цілісності. Рішення суду, які стосуються дітей, повинні бути належним чином обґрунтовані. У всіх провадженнях, в яких беруть участь діти, принцип терміновості повинен застосовуватися для забезпечення швидкого реагування та захисту найкращих інтересів дитини, дотримуючись при цьому верховенства права. У справах сімейного права суди повинні здійснювати виняткову старанність, щоб уникнути ризику несприятливих наслідків для сімейних відносин. Після завершення судового розгляду національні органи влади повинні вжити всіх необхідних заходів для полегшення виконання судових рішень, які зачіпають дітей без затримки. Нарешті, після винесення судових рішень у суперечках з високою конфліктністю, керівництво та підтримка повинні надаватися дітям та їхнім сім'ям за допомогою спеціалізованих служб (див. Пункти 49-51, 76 та 79) (паункт 50).

Рішення ЄСПЛ від 9 квітня 2019 року у справі «А. В. ПРОТИ СЛОВЕНІЇ» (Заява № 878/13)

Сучасні виклики

1. захист прав українських дітей відповідно до конвенційного принципу забезпечення найкращих інтересів дитини;
2. здійснення ефективного судочинства під час провадження, учасником якого є дитина;
3. здійснення правосуддя за умови, що суди знаходяться на підконтрольній території, а сторони (сторона) - на непідконтрольній чи тимчасово окупованих територіях, виїхали за кордон, примусово вивезені до рф, є внутрішньо-переміщеними особами тощо;
4. у провадженні суду перебувають справи, у яких сторона знаходиться на території рф або білорусії;
5. захист прав українських дітей за кордоном.

Захист прав дитини під час війни:

1. на життя (безпечне життя в умовах воєнного конфлікту);
2. бути з сім'єю та громадою;
3. на здоров'я;
4. на особистий розвиток;
5. на піклування та захист;
6. на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства;
7. захист від катувань та інших жорстоких, нелюдських або тих, що принижують гідність видів поведження чи покарань.

У сучасних умовах усі права дітей можна поділити на такі категорії:

1. загальні права дитини, які належать усім дітям і гарантуються Конвенцією про права дитини та національним законодавством України, а саме: право на життя, право на ім'я та право на громадянство; право знати своїх батьків і право на їхнє піклування; право зберігати індивідуальність; право вільно висловлювати думку, включаючи свободу шукати, отримувати та передавати будь-яку інформацію; право дітей на свободу релігії, думки і совість.

2. права відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: право на воз'єднання сім'ї; відомості про долю та місцеперебування членів сім'ї, зниклих безвісти; право на здобуття певного рівня освіти за рахунок держави; право на отримання достовірної інформації про загрозу життю, здоров'ю та благополуччю дітей на території тимчасових поселень або покинутих поселень, стан інфраструктури, довкілля, забезпечення прав і свобод дітей; для їх тимчасового або право на постійне проживання в належних умовах, право на допомогу в переміщенні рухомого майна, допомогу в поверненні дитини до місця попереднього проживання.

3. Права дітей, які постраждали від військового конфлікту.

Права дітей у питаннях сімейного права

Доступ дітей до правової допомоги та неупередженого суду

Конвенція про права дитини

Стаття 13. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду **незалежно від кордонів** в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

а) для поваги прав і репутації інших осіб; або

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), або здоров'я, або моралі населення.

Права дітей у питаннях сімейного права

Доступ дітей до правової допомоги та неупередженого суду

ЦПК України

Стаття 45. Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи

1. Під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених [статтею 43](#) цього Кодексу, малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права:

- 1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;
- 2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;
- 3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

2. Суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення.

3. Суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Постанова КЦС ВС від 01 квітня 2020 року, справа №234/19213/17, провадження № 61-16113св19.

«Дитина є суб'єктом права і, незважаючи на незначний вік, неповну цивільну дієздатність, має певний обсяг прав. Одним з основних її прав є право висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватись, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються» .

Спори про визначення місця проживання дитини

Згідно зі статтею 1 Конвенції про права дитини **дитиною вважається кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо згідно закону, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.**

Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.
Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.
Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (стаття 6 СК України).

Дитина - особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства»).

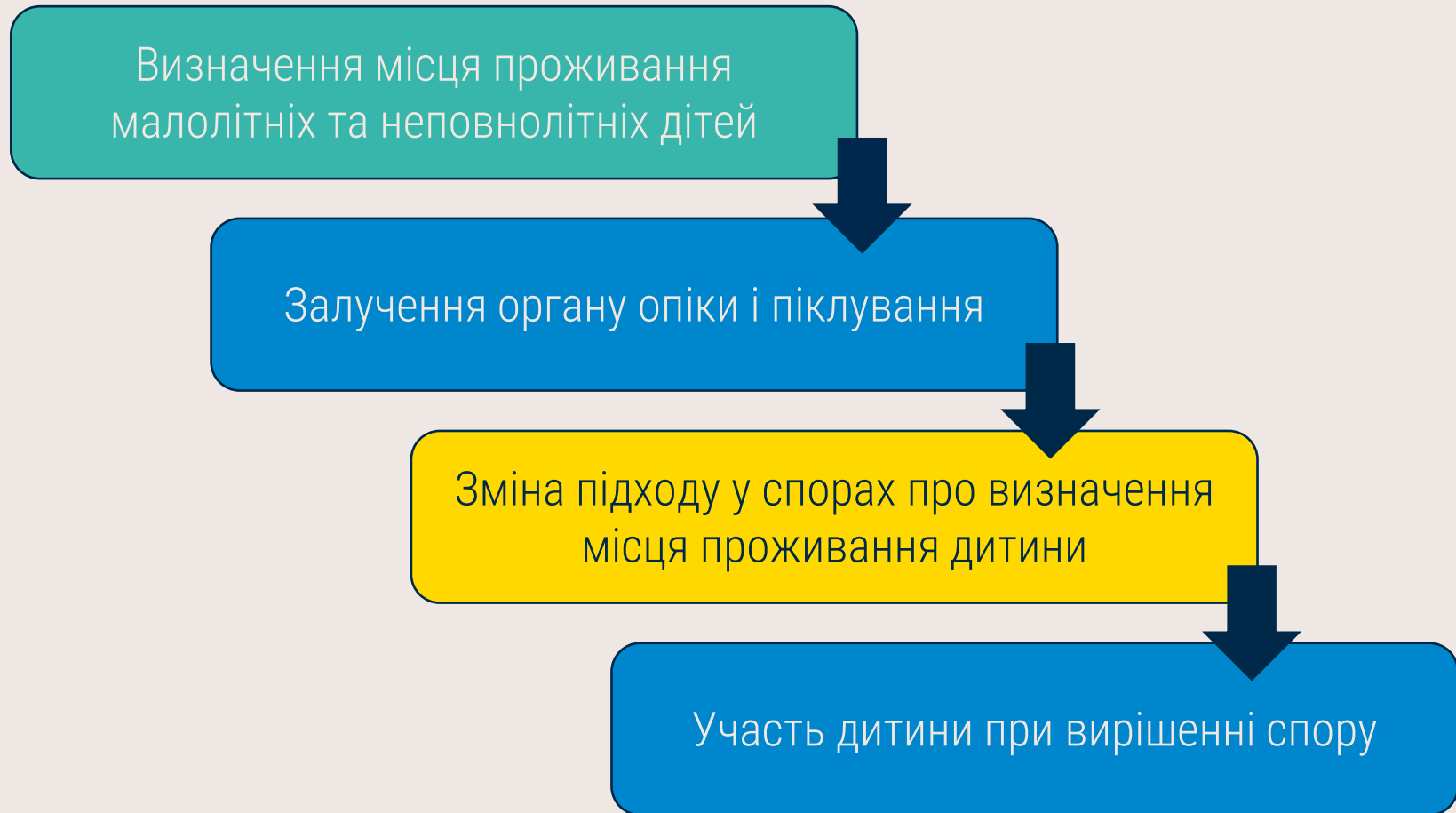
Спір щодо місця проживання дитини (виклики під час війни)

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде **проживати малолітня дитина**, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Стаття 161
СК України

Актуальні питання, які виникають у судовій практиці:

Європейський суд з прав людини приділяє велику увагу справам, пов'язаним з визначенням місця проживання дитини, а також з реалізацією права на спілкування з нею не тільки батьків, але й інших родичів: дідусів, бабусь.

Принцип 6 Декларації прав дитини, проголошеної Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. передбачає, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові і розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому разі в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю.

Як впливає з правової позиції Європейського суду з прав людини, викладеної в пункті 95 постанови від 8 квітня 2004 р. у справі «Хазе проти Німеччини», сам по собі той факт, що дитина може бути поміщена в більш сприятливе для її виховання середовище, не виправдовує примусові заходи щодо відібрання її у біологічних батьків; потрібна наявність інших обставин, які свідчать про необхідність такого втручання у право батьків на сімейне життя разом з їхньою дитиною, яке закріплене у статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Європейський суд з прав людини зауважує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, **особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків** (рішення від 07 грудня 2006 року у справі «Хант проти України», заява № 31111/04).

Розглядаючи питання про визначення місця проживання дитини, зокрема і в умовах воєнного стану, необхідно брати до уваги, що мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі між собою.

Чинним законодавством визначено, що розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Ці справи розглядаються судом у порядку загального позовного провадження (не можуть бути розглянуті у порядку спрощеного позовного провадження), оскільки необхідною є стадія підготовки до судового розгляду, проведення примирних процедур, заслуховування пояснень батьків дитини та думки самої дитини, коли вона здатна її висловити тощо.

Сторонами є, як правило, батьки дитини. У випадках, коли дитина має сталі емоційні та сімейні зв'язки з бабою, дідом, вони можуть, керуючись, зокрема статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, наполягати на визначенні місця проживання дитини з ними (постанова Верховного Суду від 01 грудня 2021 року у справі 356/417/17; Рішення ЄСПЛ T.A. AND OTHERS v. The Republic of Moldova, Заява №25450/20 від 30 листопада 2021 року, окрема думка судді). В усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

Верховний Суд у своїх постановках зазначає, що під час винесення рішень суди мають враховувати низку обставин, зокрема:

- ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків;
- особиста прихильність дитини до кожного з них;
- вік дитини, стан її здоров'я;
- сталі соціальні зв'язки дитини;
- місце навчання дитини;
- її психологічний стан;
- бажання дитини на проживання з одним із батьків;
- особисті якості батьків;
- відносини, які існують між кожним із батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною);
- можливість створення дитині умов для виховання та розвитку;
- безпечне для життя дитини середовище.

Див: постанови КЦС ВС від 01 березня 2023 року у справі № 643/16285/20, від 16 червня 2021 року у справі № 463/2991/18, від 22 березня 2023 року у справі № 757/13688/21.

Постанова КЦС ВС від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 (провадження № 61-9115св22) про визначення місця проживання дитини

Верховний Суд виходить з того, що сімейні спори, які стосуються інтересів дітей та їхніх батьків, **необхідно розглядати з урахуванням принципів правового статусу дитини**, які закріплені у Конвенції про права дитини, зокрема, при ухваленні всіх рішень, що стосуються дітей, їх найкращі інтереси мають першорядне значення і повинні повністю й ефективно дотримуватися, держава має позитивні зобов'язання щодо дітей, щоб будь-які вжиті заходи ніколи не шкодили їхньому здоров'ю та розвитку (забезпечує у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини) (статті 3, 6).

З огляду на введення воєнного стану в Україні, вирішуючи спори, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя.

Верховний Суд, враховує норми Конвенції про права дитини щодо забезпечення її якнайкращих інтересів та безпеки і права на життя, введення в Україні воєнного стану, перебування дитини з матір'ю в Румунії, її право бути заслуханою, бажання самої дитини, якій виповнилося 11 років на час ухвалення оскаржуваного рішення, дійшов висновку про обґрунтованість рішення суду апеляційної інстанції щодо недоведеності позовних вимог та відсутності підстав для задоволення позову.

Відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України на всій території України введено воєнний стан, і внаслідок загрози життю та здоров'ю дитини через масові ракетні обстріли 21 квітня 2022 року Супрунович Л. С. разом із сином Денисенком Д. Ю. виїхали до Румунії, де отримали тимчасовий захист та знаходяться тепер, тож на сьогодні дитині безпечніше залишатись з мамою в Румунії, що не заперечував і позивач.

У кожній зі справ, яка стосується інтересів дитини, суд виходить із найкращих її інтересів з урахуванням усіх обставин справи, які у кожній конкретній справі є різними.

Постанова КЦС ВС від 14 червня 2023 року у справі № 760/31518/21 (провадження № 61-5668св23) про визначення місця проживання дитини.

З огляду на введення воєнного стану в Україні, вирішуючи спори, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя.

Внаслідок загрози життю та здоров'ю дитини через масові ракетні обстріли позивачка разом із сином виїхали до Франції, де отримали тимчасовий захист та знаходяться тепер, тож на сьогодні дитині безпечніше залишатись з матір'ю у Франції у стійкому та безпечному середовищі.

Застосування судом наступних моделей фізичної опіки при вирішенні спору між розлученими батьками про місце проживання дитини

Постанови КЦС ВС :

від 26 жовтня 2022 року у справі 750/9620,
від 14 листопада 2022 року у справі № 742/2571/21,
від 12 квітня 2023 року у справі 569/22963/21,
від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21.

Сам факт запровадження на території України воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків. Водночас обставини, пов'язані із безпекою дитини та наслідками бойових дій є істотними, підлягають встановленню та оцінці судом.

При вирішенні спору про місце проживання дитини під час воєнного стану суди мають оцінювати всі обставини справи в їх сукупності, застосовувати гнучкі підходи до ухвалення рішення у справі з урахуванням найкращих інтересів дитини, балансу між інтересами дитини та правами батьків на її виховання.

Суд бере до уваги:

- ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків;
- особиста прихильність дитини до кожного з них;
- вік дитини;
- стан її здоров'я;
- інші обставини, що мають істотне значення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків:

- хто не має самостійного доходу;
- зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами;
- своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

➤ Додатково див.: Постанова Великої Палати ВС
Справа №402/428/16-ц від 17 жовтня 2018 року

Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 31 липня 2023 року у справі № 761/19046/22, провадження № 61-2959 сво 23

Спори у справах щодо визначення місця проживання дитини є спорами між батьками (особами, які їх замінюють), які вирішуються за участю спеціального суб`єкта - органу опіки та піклування.

Тому справи щодо визначення місця проживання дитини не вважаються такими, у яких діти особисто беруть участь.

У межах спору між матір'ю і батьком дитини про місце проживання дитини не допускається вступ у справу будь-якої третьої особи із самостійними вимогами на предмет спору, у тому числі і самої дитини.

Якщо малолітня дитина бажає проживати із одним з батьків, то її інтерес збігатиметься з інтересом одного з батьків. Тому можна стверджувати, що в такому випадку самостійна вимога малолітньої дитини відсутня.

Якщо малолітня дитина звертається з позовом через одного з батьків як законного представника, це буде позов з такою самою вимогою, що і позов батька чи матері дитини.

Постанова КЦС ВС у справі від 20 березня 2024 року у справі № 458/285/21 про визначення місця проживання дитини (ч. 1)

«Матеріалами справи підтверджено, що малолітній Особа 5 з народження і до теперішнього часу ріс та проживав у родині батька (з бабусяю та тіткою), дитина має прихильність до батька та його родини, позитивний контакт із ними, натомість прихильність до матері суди не встановили, дитина не бажає спілкуватися з нею.

Малолітній Особа 5 фактично не знайомий із родиною матері і ніколи не приїздив до бабусі (матері позивачки), отже, середовище, де зараз проживає позивачка, для дитини абсолютно не знайоме. Крім того, родина позивачки проживає в іншому населеному пункті, а тому зміна місця проживання дитини призведе не тільки до зміни усталених соціальних/родинних зв'язків, а й до порушення усталеного тривалого побуту, що не сприятиме позитивному психоемоційному стану дитини.

Постанова КЦС ВС у справі від 20 березня 2024 року у справі № 458/285/21 про визначення місця проживання дитини (ч. 2)

Колегія суддів вважає, що на цьому етапі розвитку дитини залишення місця проживання малолітнього Особа 5 з батьком не порушить його права, а навпаки сприятиме забезпеченню його інтересів, адже за місцем проживання батька дитина має усталений тривалий побут, сталі соціальні/родинні зв'язки, належний рівень життя, задовільні умови для проживання, що у сукупності є необхідним для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку. Матеріали справи не містять докази, а суди не встановили, що батько дитини не належним чином виконує батьківські обов'язки щодо участі у вихованні малолітнього Особа 5

За таких обставин, зважаючи на найкращі інтереси дитини та її прихильність до батька, особу матері, з якою у цей період часу дитина не бажає зустрічатися, відчуває дискомфорт, ховається від неї та тривалий час спільно не проживає, колегія суддів доходить висновку, що визначення місця проживання дитини з матір'ю призведе до зміни місця проживання малолітнього Особа 5, порушення його усталеного побуту і способу життя, навчання, розвитку, що потягне невиправдане та надмірне негативне психоемоційне навантаження на дитину з важкопрогнозованими негативними наслідками та суперечитиме її найкращим інтересам».

Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19 про визначення місця проживання дитини разом із батьком (ч. 1)

Об'єднана палата зауважує, що сім'я є цінною для розвитку дитини, і коли вона руйнується, батьки, які почали проживати окремо, мають віднайти способи захистити дитину і забезпечити те, що їй потрібно, щоб дитина зростала у благополучній атмосфері, повноцінно розвивалася та не зазнавала негативного впливу. Ситуація, в якій батьки не в змозі віднайти такі способи за взаємним погодженням, потребує втручання органів державної влади, зокрема суду, з метою забезпечення належних стосунків між дитиною й батьками, які є фундаментальними для благополуччя дитини. Діти потребують уваги, підтримки і любові обох батьків та є найбільш вразливою стороною в ході будь-яких сімейних конфліктів. **Судам слід пам'ятати, що основним суб'єктом, на якого має вплив ухвалене рішення у сімейних спорах цієї категорії, є саме дитина.**

Ураховуючи норми Конвенції про права дитини щодо забезпечення її якнайкращих інтересів та безпеки і права на життя, введення в Україні воєнного стану, перебування дитини з матір'ю в Королівстві Іспанія, бажання самої дитини, малолітній вік, соціальні зв'язки та психологічну прив'язаність, Верховний Суд дійшов висновку про обґрунтованість рішення суду апеляційної інстанції щодо відсутності підстав для задоволення позову.

Визначення місця проживання дитини з матір'ю не позбавляє позивача батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків, що мають усвідомлювати обоє з батьків, спір між якими вирішено судом. При істотній зміні обставин сторони мають право ініціювати визначення іншого порядку фізичної опіки щодо дитини.

Постанова ОП КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19 про визначення місця проживання дитини разом із батьком (ч. 2)

У цій справі після виїзду в серпні 2021 року малолітнього ОСОБА_3 у Королівство Іспанія відповідач не привезла дитину назад в Україну.

Приватно-правовими нормами визначене обмежене коло підстав відмови у судовому захисті цивільного права та інтересу особи, зокрема, до них належать: необґрунтованість позовних вимог (встановлена судом відсутність порушеного права або охоронюваного законом інтересу позивача); зловживання матеріальними правами; обрання позивачем неналежного способу захисту його порушеного права/інтересу; вплив позовної давності.

Факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. **Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини.** Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним з батьків в Україні.

Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19 про визначення місця проживання дитини разом із батьком (ч. 2)

..... сама по собі обставина проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним з батьків в Україні, а факт повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини.

З огляду на висновки, наведені у цій постанові, з метою узгодження правозастосовчої практики у спірних правовідносинах, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду **відступає від висновку** колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, викладеного у постанові від 07 грудня 2022 року у справі № 759/96/18 (провадження № 61-4906св22) про те, що спір між батьками щодо місця проживання дитини може бути вирішений лише після повернення дитини до держави постійного місця проживання із зазначенням висновку про те, що факт проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у задоволенні позову про визначення місця проживання такої дитини разом з одним із батьків в Україні.

ВИСНОВОК: Факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини. Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним з батьків в Україні.

Постанова ОП КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19 про визначення місця проживання дитини разом із батьком (ч. 1)

Після розірвання шлюбу на підставі рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 03 жовтня 2017 року сторони не дійшли згоди щодо визначення місця проживання дитини. На момент звернення до суду із позовом їх неповнолітній син ОСОБА_3 залишився проживати із прабабусею (бабусею відповідача ОСОБА_2), яка займалася вихованням дитини, незважаючи на те, що є особою похилого віку, оскільки відповідач виїхала за кордон та проживає за межами України.

Постановою Тернопільського апеляційного суду від 18 жовтня 2022 року рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 06 травня 2022 року скасовано та ухвалено нове судове рішення, яким у задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 відмовлено. Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що малолітній ОСОБА_3 постійно проживав із матір'ю та її родиною до серпня 2021 року, мав необхідні соціально-побутові умови, стали соціальні зв'язки із родиною матері, друзями, певний проміжок часу навчався за місцем проживання прабабусі. З батьком ОСОБА_3 спілкувався періодично, протягом 2017-2021 років разом не проживав, а за словами дитини, наданими органу опіки та піклування, останній виявив бажання тільки бачитись із батьком і проводити вільний час, а проживати разом із бабусею, тобто у нього відсутній тісний психологічний зв'язок із батьком ОСОБА_1. При цьому висновок органу опіки та піклування суд визнав неповним та необ'єктивним.

Ураховуючи інтереси та вік дитини, прихильність ОСОБА_3 до матері, з якою він вже понад рік проживав за кордоном, апеляційний суд вважав за необхідне у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовити.

Верховний Суд у постанові від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19 вперше в українській судовій практиці застосував модель спільної батьківської опіки над дітьми.

Під час вирішення питання щодо можливості встановлення спільної фізичної опіки, суди, окрім загальних обставин, мають також враховувати: бажання кожного з батьків, щоб дитина проживала разом з ним, згоду на участь у її вихованні та піклуванні; наявність у обох батьків сталих відносин з дитиною та бажання останньої спілкуватися з обома батьками; відсутність обставин, зазначених у частині другій статті 161 СК України, а також інших обставин, що можуть становити загрозу інтересам дитини; наявність у кожного з батьків часу та можливості, що дозволяє належним чином опікуватися дитиною; місце проживання кожного з батьків, що знаходиться не далеко від звичайного місця проживання дитини (сформованих місць життєвих інтересів дитини) тощо.

Враховуючи те, що діти тривалий час проживають з батьком, вони мають відповідні соціальні контакти за місцем проживання батька, виявляють більшу прихильність до батька. Однак, вочевидь діти потребують і материнської турботи та безумовної любові, яка має позитивно впливати на їх розвиток.

Подолання певних дискомфортних на першому етапі незручностей для дітей, пов'язаних з тимчасовою зміною звичного для них місця проживання і середовища, а також налагодження емоційного контакту дітей з матір'ю має відбуватися у співпраці батька і матері, а також органів у справах дітей, за необхідності – психологів. Доказів, які б свідчили про неможливість відновлення та підтримання належного емоційного контакту між матір'ю та дітьми або шкідливість таких контактів для дітей, не здобуто.

Використання спільної фізичної опіки у цій справі спрямоване на повернення матері у життя і виховання дітей, які потребують як материнського, так і батьківського виховання, що у їх синтезі формують основу становлення дітей як повноцінних членів суспільства.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей

Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути **окремо оцінені та збалансовані** з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей.

Принцип верховенства права повинен повною мірою відноситись як до дітей, так і до дорослих.

Елементи належної правової процедури, такі як принципи законності та пропорційності, презумпція невинності, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію, мають бути гарантовані для дітей, так само як і для дорослих і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини. Це відноситься до всіх судових і позасудових або адміністративних розглядів

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

Доповідь, схвалена Венеційською Комісією
на 86му пленарному засіданні
(Венеція, 25–26 березня 2011 року)
Елементи поняття «Верховенство права»:

- законність;
- юридична визначеність;
- заборона свавілля;
- доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
- дотримання прав людини;
- заборона дискримінації та рівність перед законом.

Європейський суд з прав людини втручання держави у здійснення прав і свобод особою з'ясовує з урахуванням таких критеріїв:

- згідно з законом
- правомірної (легітимної) мети

необхідно у демократичному суспільстві

ЄСПЛ про критерії необхідності втручання держави в демократичному суспільстві:
справа «Кутцнер проти Німеччини» (Kitzperg v. Germany) (заява № 46544/99), рішення від 26 квітня 2020 року, пункти 60, 65;
Справа «Зоммерфельд проти Німеччини» (Sommerfeld v. Germany) (заява № 31871/96), рішення від 06 липня 2003 року, пункт 66;
справа «Савіні проти України» (заява № 39948/06), рішення від 18 грудня 2009 року, пункт 48).
Визначаючи, чи було конкретне втручання «необхідним у демократичному суспільстві», Суд повинен оцінити – у контексті всієї справи загалом – чи були мотиви, наведені на виправдання втручання, доречними і достатніми для цілей пункту 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, чи був відповідний процес прийняття рішень справедливим і здатним забезпечити належний захист інтересів, як цього вимагає стаття 8 Конвенції.

Залучення органу опіки і піклування

Обов'язкова участь у спорах

Участі одного з батьків у вихованні дитини

Визначення місця проживання дитини

Виселення дитини

Зняття дитини з реєстрації місця проживання

Визнання дитини такою, що втратила право користування жилым приміщенням

Позбавлення та поновлення батьківських прав

Побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав

Відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе на підставі закону або рішення суду

Управління батьками майном дитини

Скасування усиновлення та визнання його недійсним

Постанова КЦС ВС від 27 травня 2020 року, справа №511/2786/16-ц, провадження № 61-39715св18.

Вирішення спору про визначення місця проживання дитини за відсутності висновку органу опіки та піклування щодо цього питання є підставою для скасування такого судового рішення.

Суд апеляційної інстанції вирішив спір про визначення місця проживання дитини без висновку органу опіки та піклування щодо вирішення спору, що виник між сторонами та дійшов передчасного висновку про відмову в задоволенні позову.

Письмовий висновок щодо розв'язання спору органу опіки та піклування

Орган опіки та піклування подає суду **письмовий висновок** щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, **а також на підставі інших документів, які стосуються справи.**

Стаття 19
СК
України

Суд може **не погодитися з висновком** органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Пункт 72 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 86622

У разі коли батьки дитини проживають у межах різних адміністративно-територіальних одиниць, той із батьків, який подав заяву про визначення місця проживання дитини з ним, звертається до служби у справах дітей за місцем свого проживання (перебування) стосовно проведення обстеження його житлово-побутових умов і складення акта обстеження умов проживання. Зазначений акт передається заявником до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини, працівник якої проводить з ним бесіду.

Підстави складання висновку

Висновок органу опіки та піклування складається після:

Обстеження
житлово-
побутових
умов

Проведення
співбесіди з
батьками та
дитиною

Перевірки
зібраних
документів

Який орган опіки та піклування надає висновок, як вирішити спір, якщо неможливо отримати висновок органу опіки та піклування?

Залучається орган опіки і піклування за місцем проживання дитини

Яким чином залучається той з батьків, який проживає у межах іншої адміністративно-територіальної одиниці?

Для обстеження житлово-побутових умов він зобов'язаний звернутися до служби у справах дітей за місцем свого проживання стосовно проведення обстеження його житлово-побутових умов і складання акта обстеження, в наступному надіслати його органу опіки та піклування за місцем проживання дитини, який проводитиме бесіду з батьком (матір'ю)

Який орган опіки та піклування необхідно залучити до розгляду справі у випадку, якщо спір вирішується між батьками, які проживають в різних адміністративно-територіальних одиницях, а також коли один з батьків з дитиною виїхав за кордон у зв'язку з війною чи перебуває на непідконтрольній чи тимчасово окупованій території України?

Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19 про визначення місця проживання дитини з матір'ю

Передбачена частинами четвертою та п'ятою статті 19 СК України обов'язковість висновку органу опіки та піклування у відповідних категоріях цивільних справ не може абсолютизуватися. **У разі, якщо з тих чи інших причин такий висновок отримати не можна, суд має вирішити спір за наявними у справі доказами.** Якщо з тих чи інших причин орган опіки та піклування відмовиться надати свій висновок у справі, де за приписами частин четвертої та п'ятої статті 19 СК України надання ним такого висновку є обов'язковим, ця обставина не означає неможливості розгляду та вирішення спору. Протилежний підхід є рівнозначним відмові у доступу до правосуддя і означав би порушення положень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Зазначений підхід має загальний характер і є цілком справедливим для випадків, коли не було отримано письмового висновку органу опіки та піклування при розгляді справ, де участь органу опіки та піклування є обов'язковою, з огляду на неможливість надати такий висновок, зокрема, у зв'язку із перебуванням дитини за межами країни, перебуванням дитини на непідконтрольній території, неможливості встановити місце фактичного перебування дитини з одним із батьків тощо.

17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц, провадження № 14-327цс18

Велика Палата Верховного Суду поставила крапку у питанні рівності прав батьків на проживання з дитиною.

У цьому рішенні Верховний Суд відійшов від попередніх рішень Верховного Суду України у яких йшлося про обов'язкове застосування принципу б Декларації прав дитини про те, що малолітня дитина не повинна бути розлучена зі своєю матір'ю, крім тих випадків, коли є виняткові обставини. Мотивом цього рішення стало, що Декларація прав дитини не є міжнародним договором та відповідно не є частиною національного законодавства. У свою чергу законодавство України не містить норм, які надають перевагу одному з батьків на проживання з дитиною, а навпаки виходить з рівності прав батьків щодо дитини. Крім того, Велика Палата Верховного Суду зазначила, що згаданий принцип б Декларації прав дитини слід розуміти не як обов'язковість спільного проживання матері та дитини, а як право на їх спілкування, турботу з боку матері та забезпечення з боку обох батьків, у тому числі й матері.

Участь дитини у вирішенні спору

Конвенція про права дитини 20 листопада 1989 року (ст.12)

Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю

З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства

Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року (ст.6)

Під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган надає можливість дитині висловлювати її думки і приділяє їм належну увагу

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей

44. Судді повинні поважати право дитини бути почутою у всіх питаннях, які зачіпають її або, принаймні, бути почутою, якщо вона, як вважається, має достатнє уявлення про питання, про яке йде мова. Засоби для цієї мети повинні бути адаптовані до рівня розуміння і вміння спілкуватися та брати до уваги обставини справи дитини. Діти повинні отримувати консультації щодо способу, в якому вони хочуть бути заслуханими.

45. Належна увага повинна приділятися поглядам та думці дитини у відповідності з її віком і зрілістю.

46. Право бути почутою є правом дитини, а не обов'язком.

47. Дитина не повинна бути позбавлена можливості бути почутою тільки на підставі віку. Щоразу, коли дитина бере на себе ініціативу, щоб бути почутою у справі, яка впливає на нього або неї, суддя не повинен, якщо це відповідає інтересам дитини, відмовляти заслухати дитину та повинен прислухатися до його або її поглядів та думок з питань, що стосуються його або її у цій справі.

48. Діти повинні бути забезпечені всією необхідною інформацією про те, як ефективно використовувати право бути почутим. Проте, слід пояснити їм, що їх право бути почутими і врахування їх думки не обов'язково визначатиме остаточне рішення.

Постанова КЦС ВС від 27 травня 2020 року, справа №511/2786/16-ц, провадження № 61-39715св18.

«Вирішення спору про визначення місця проживання дитини.....без з'ясування можливості вислухати особисту думку дітей є підставою для скасування такого судового рішення. Тлумачення ч.2 ст. 171 СК України свідчить, що вона закріплює випадки, коли думка дитини має бути вислухана обов'язково. Проте апеляційний суд не перевінив наявність або відсутність підстав для застосування статей 161, 171 СК України крізь призму врахування найкращих інтересів дітей та не з'ясував можливість вислухання особистої думки дітей. Отже, висновки суду апеляційної інстанції про відмову в задоволенні позову про визначення місця проживання дітей є передчасними».

«Сахін проти Німеччини»

«суди не повинні кожного разу заслуховувати покази дитини в суді з питання побачень з батьками. Рішення з цього питання залежить від конкретних обставин у справі з урахуванням віку і рівня розвитку дитини».

У цих керівних принципах робиться посилання на такі поняття, як «вік та зрілість» і «достатнє розуміння», що передбачає певний рівень розуміння, але вони не вимагають від дитини повного і докладного знання всіх аспектів питання, що розглядається. Діти мають право висловити свою думку вільно, без жодного тиску і без маніпуляцій (пункт 108 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей).

Незважаючи на те, що практика Суду вимагає врахування поглядів дітей, ці погляди не обов'язково є незмінними, а заперечення дітей, які мають бути наділені належною вагою, не обов'язково є достатніми для подолання інтересів батьків, особливо в тому, щоб мати постійний контакт з їхніми інтересами з дитиною (див. К. В. та інші проти Хорватії, № 36216/13, § 143, 14 березня 2017 року). Зокрема, право дитини висловлювати свої власні погляди не повинно тлумачитися як ефективне надання безумовного права вето дітям без будь-яких інших факторів, що розглядаються, а також проведення експертизи для визначення їх найкращих інтересів (див. С. проти Фінляндія, № 8249/02, §§ 57-59, 9 травня 2006 року); такі інтереси зазвичай диктують, що зв'язки дитини з сім'єю повинні зберігатися, за винятком випадків, коли це може зашкодити його здоров'ю та розвитку (див., наприклад, Нойлінґер та Шурук проти Швейцарії [ВП], № 41615 / 07, § 136, ЄСПЛ 2010) (пункт 72)

Рішення ЄСПЛ від 9 квітня 2019 року у справі «А. В. ПРОТИ СЛОВЕНІЇ» (Заява № 878/13)

У справі усиновлення румунських дітей громадянами іншої країни, а саме італійськими усиновителями, Суд дуже чітко висловився стосовно права дітей бути почутими і щоб їхні погляди сприймалися серйозно: «Необхідно відзначити, що в даному випадку діти відмовилися від ідеї приєднатися до їх прийомних батьків в Італії, як тільки вони досягли віку, в якому можна було б обґрунтовано вважати, що їх особистість була сформована достатнім чином і вони досягли необхідної зрілості, щоб висловити свою думку щодо середовища, в якому вони хотіли б бути вихованими». «Інтереси дітей диктували, щоб їх думка з цього питання повинна бути взята до уваги, як тільки вони досягли необхідної зрілості, щоб висловити її. Постійна відмова дітей, після того як вони досягли 10-річного віку, від поїздки до Італії і приєднання до їх прийомних батьків несе в собі певну вагу в цьому відношенні» (рішення ЄСПЛ від 22 червня 2004 року «Піні та інші проти Румунії», п.164).

Батько вимагав опіки над дочкою, яка жила з бабусею і дідусем протягом багатьох років. Дитина не хотіла жити з батьком і суд погодився, що «дитина досить зріла, щоб її думки були прийняті до уваги, і тому що доступ не повинен бути наданий проти її волі» (рішення ЄСПЛ (Палата) від 23 вересня 1994 року у справі «Хокканен проти Фінляндії», п. 61).

Постанова КЦС ВС від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20, провадження № 61-9115св22

Посилання у касаційній скарзі, що суд апеляційної інстанції під час з'ясування думки дитини не створив сприятливого оточення, не забезпечив залучення кваліфікованого фахівця (дитячого психолога), **заслуховування думки дитини відбувалось в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду в присутності матері**, чим порушив пункт 64 розділу 6 принципів Комітету, є необґрунтованими з огляду на таке.

Верховний Суд зазначає, що згідно з пунктом 64 розділу 6 принципів Комітету під час опитування дитини суд залучає кваліфікованого фахівця, наскільки це можливо. Водночас відповідно до пункту 72 розділу 6 принципів Комітету передбачена можливість для суду дозволяти дитині не давати свідчення, з урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей.

Суд апеляційної інстанції створив усі умови для реалізації права дитини бути заслуханою у спосіб, який суд правильно визначив як можливий під час триваючої широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, коли дитина перебуває на території іншої держави, яка надає прихисток громадянам України.

Верховний Суд зауважує, що принципи Комітету є практичним інструментом для держав-членів у процесі адаптації їх судових і позасудових систем до конкретних прав, інтересів і потреб дітей і не мають пріоритету над Конвенцією про права дитини, проте враховані судом під час нового розгляду справи.

Постанова КЦС ВС від 01 лютого 2023 року у справі № 595/1722/21, провадження № 61-6232 св 22

У справі, що переглядається, ОСОБІ, 27 квітня 2017 року народження, на момент ухвалення оскаржуваних судових рішень виповнилося п'ять років. Беззаперечних доказів того, що дочка сторін з урахуванням її віку може сформулювати власні погляди, відповідачка не подала, відповідного клопотання в судах не заявляла. Думку дитини відображено у висновку органу опіки та піклування, в якому зазначено, що з дочкою сторін у справі проведено бесіду та з'ясовано, що вона прихильно ставиться до обох батьків. Потрібно враховувати, що на момент ухвалення оскаржуваних судових рішень дитина разом з матір'ю перебувала в країні місця її постійного проживання, з якою Україна припинила дипломатичні зносини з 24 лютого 2022 року, що об'єктивно перешкоджало судам заслухати думку дитини щодо суті спору.

Законодавчо встановлено не ті умови, за яких думка повинна бути врахована, а ті, за яких згода дитини не вимагається:
Відповідний вік, стан розвитку та здоров'я

Спосіб заслуховування думки дитини

Проблема встановлення аутентичності
(справжності, істинності) вибору дитини

Конфлікт лояльності

Конфлікт лояльності – це процес залучення дітей в конфліктні відносини батьків, свідомі чи підсвідомі дії та висловлювання батьків, іншого оточення дитини, які мають своєю метою зробити вибір між батьками.

Постанова ВС від 13 липня 2022 року, справа №705/3040/18, провадження №61-19878св21

Озвучена думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав, оскільки її думка не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона в силу малолітнього віку неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї.

Виходячи з пріоритету якнайкращих інтересів дитини, Верховний Суд вважає, що неврахування апеляційним судом думки малолітньої Дар'ї, 11 лютого 2008 року народження, щодо позбавлення її матері батьківських прав є виправданим з огляду на її вік, до того ж, як слідує із технічного звукозапису судового засідання від 10 листопада 2021 року, дитина не висловила власної ствердної думки щодо необхідності позбавлення батьківських прав її матері.

Розмежування справ про визначення місця проживання дитини від інших сімейних справ, пов'язаних із захистом прав та інтересів дітей

1. Справи про повернення дитини.
2. Справи про відібрання дитини.
3. Справи про виконання обов'язку щодо утримання дитини.
4. Справи про встановлення факту самотійного виховання батьком малолітньої (неповнолітньої) дитини.
5. Інші судові спори.

Питання безпекової ситуації та пов'язаних із веденням воєнних дій і їх наслідками обмежень стали додатковою складовою предмета доказування **у справах про повернення дитини та визначення місця проживання дитини**.

Відповідно до практики ВС, сам факт введення воєнного стану на території України не є достатньою підставою для задоволення позову про повернення дитини з України до держави її попереднього постійного проживання. Кожна справа вимагає від суду дослідження всієї історії сімейних відносин дитини з кожним із батьків, з'ясування та порівняння низки факторів, що характеризують життя дитини в державі її попереднього постійного проживання та в державі, до якої вона була переміщена або в якій утримується.

На прикладі практики ВС у справах про визначення місця проживання дитини Юлія Черняк проілюструвала дію **правила «міжнародна підсудність слідує за звичайним місцем проживання дитини»**. Обидві наведені справи стосуються дитини – громадянина України, який виїхав з України до іншої держави, однак час, коли відбувся цей виїзд, та інші фактичні обставини у цих справах відрізняються. У першому випадку, оскільки дитина на момент відкриття провадження у справі набула звичайне місце проживання за кордоном, справа не підсудна українському суду і тому провадження у справі підлягає закриттю відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК України. У другому випадку, оскільки звичайним місцем проживання дитини на момент відкриття провадження у справі була Україна, український суд встановлює підсудність відповідно до ст. 5 Гаазької конвенції 1996 року та ч. 1 ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право» (правило незмінності міжнародної підсудності у ході провадження у справі). //Суддя ВС на зустрічі з колегами Європейської судової мережі проаналізувала судову практику щодо повернення дітей в Україну <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1552426/>

Див.: постанова КЦС ВС від 28 червня 2023 року у справі № 372/2558/21, провадження №61-1604св23

Постанова КЦС ВС від 8 березня 2023 року у справі № 607/23708/21 за позовом Південно-Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Івано-Франківськ) в інтересах Моржевського А. до Моржевської Т. С. про повернення малолітньої дитини до Латвійської Республіки (ч. 1)

При вирішенні цієї категорії справ необхідно керуватися дотриманням найкращих інтересів дитини, перевірити сімейну ситуацію і врахувати ряд факторів, зокрема, емоційного, психологічного, матеріального і медичного характеру, та надати розумну оцінку інтересам кожного із батьків та інтересам дитини, які мають найважливіше значення, що узгоджується з правовим висновком Верховного Суду України, викладеним у постанові від 18 червня 2014 року у справі № 6-58цс14.

Стосовно питання про співвідношення між Конвенцією про права дитини 1989 року Гаазькою Конвенцією 1980 року ЄСПЛ уже зазначав, що у сфері міжнародного викрадення дітей зобов'язання, які накладаються статтею 8 на Договірні держави, повинні тлумачитися у світлі вимог Гаазької конвенції 1980 року (справа «*Ignaccolo-Zenide*», § 95; «*Iglesias Gil та A.U.I. проти Іспанії*», № 56673/00, § 51; та «*Maumousseau та Washington*», § 60) і вимог Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року (справи «*Maire*», § 72; «*Maumousseau та Washington*», і «*Neulinger та Shuruk*», § 132), а також відповідних норм і принципів міжнародного права, застосовних у відносинах між Договірними державами (справа «*Demir та Baykara проти Туреччини*», № 34503/97, § 67).

Цей підхід включає в себе комбіноване і гармонійне застосування міжнародних документів, зокрема, Конвенції про права дитини 1989 року та Гаазької Конвенції 1980 року, беручи до уваги їх мету і наслідки для захисту прав дітей та батьків.

Постанова КЦС ВС від 8 березня 2023 року у справі № 607/23708/21 за позовом Південно-Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Івано-Франківськ) в інтересах Моржевського А. до Моржевської Т. С. про повернення малолітньої дитини до Латвійської Республіки (ч. 2)

«Суди вірно вказали, що, вивозячи дитину без дозволу батька, Моржевська Т. С. діяла в інтересах дитини, з меншою шкодою для малолітнього сина, ніж би дотримувалася умов угоди подружжя від 17 березня 2021 року, так як батько дитини, отримуючи державну допомогу, грошових коштів на утримання дитини не надавав, не турбувався про дитину, належних умов для проживання дитини не створював, тоді як вона на той час була безробітною, доглядала малолітнього сина, якому було лише два роки. До того ж умовами угоди подружжя від 17 березня 2021 року визначено основне місце проживання дитини разом з матір'ю.

Отже, суди правильно врахували сімейну ситуацію подружжя, ряд факторів емоційного, матеріального та медичного характеру, дослідили всі докази та надали розумну оцінку балансу інтересів сторін у світлі як найкращого врахування інтересів дитини».

Верховний суд Ірландії вирішив повернути українську дівчинку додому після позову батька – мама вивезла її до Ірландії після початку повномасштабного вторгнення.

Суддя Мері Роуз Ґерті постановила, що дівчинку неправомірно вивезли з рідної країни без дозволу тата. Батьки дівчинки розлучилися кілька років тому.

Суду надали докази, що дитина висловила бажання повернутися до тата.

Згідно з угодою про спільну опіку, до великої війни дівчинка переважно проживала з батьком, його дружиною та зведеними братами і сестрами. Мати регулярно могла спілкуватися з нею.

Після початку війни в лютому 2022 року мати вивезла дівчинку за кордон без згоди ексчоловіка. Жінка посилається на відповідну [постанову](#), яка це дозволяє.

В умовах воєнного стану виїзд за кордон дітей з одним з батьків [дозволяється](#) без нотаріально посвідченої згоди іншого з батьків.

Утім, батько протестує і вважає, що його колишня партнерка забрала дитину всупереч їхній угоді.

Чоловік звернувся до ірландських судів відповідно до Гаазької конвенції, яка також регулює питання "викрадення дітей", з проханням видати наказ про повернення його доньки в Україну.

Мати заперечувала проти цього клопотання і стверджувала, що через небезпеку, пов'язану з війною, дитині мають дозволити залишитися з нею в Ірландії.

Суддя зазначила, що дитина має глибокий зв'язок з обома батьками і "має обмежене уявлення" про війну. Зрештою, суд вирішив, що мати дівчинки "не мала повноважень вивозити її з України", а її вивезення порушувало права батька на опіку над дитиною.

На думку судді, переселення дівчинки з дому до чужої країни загрожує її психологічному здоров'ю, і буде краще, якщо її негайно повернуть додому.

Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 18 вересня 2023 року у справі № 545/2247/18

За наявності судового рішення про повернення дитини відповідно до Гаазької конвенції 1980 року, яке набрало законної сили, але залишається невиконаним, та відсутності наданої відповідно до Гаазької конвенції про батьківську відповідальність 1996 року згоди компетентного органу іноземної держави, до якої підлягає поверненню дитина, на здійснення юрисдикції національними судами України вирішення питання про визначення місця проживання дитини не належить до юрисдикції національних судів України, а у разі встановлення вказаних обставин під час розгляду цивільної справи провадження у справі підлягає закриттю на підставі пункту 1 частини першої статті 255 ЦПК України.

Постанова КЦС ВС від 01 лютого 2023 року у справі № 595/1722/21, (провадження № 61-6232 св 22) про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини.

Верховний Суд вирішував правову проблему, чи має право один із батьків, який протиправно, всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням України, взятими згідно з Гаазькими конвенціями 1980 та 1996 років, утримує дитину у країні її нового місця перебування, вимагати від суду країни не звичайного місця перебування дитини – визначити таке місце проживання дитини разом із ним у цій країні.

Верховний Суд встановив, що суди першої та апеляційної інстанцій залишили поза увагою те, що Україна не була та не є звичайним місцем проживання малолітньої дитини. В країні свого постійного проживання ця дитина мешкала від народження та на час ухвалення оскаржуваних судових рішень, а також проживає на цей час, що не заперечується сторонами, тому немає розумних та достатньо вагомих підстав змінювати її звичне місце проживання, що призведе до зміни оточення, місця навчання, погіршення психоемоційного стану дитини тощо, що оцінено судом як таке, що не відповідатиме найкращим інтересам дитини.

Постанова КЦС ВС від 24 травня 2023 року у справі № 607/16806/19 (провадження № 61-11563 св 22) про визначення місця проживання дітей з матір'ю.

У цій справі спір про визначення місця проживання дітей з матір'ю розглянуто після ухвалення рішення у справі у справі № 607/1174/19 про відмову у задоволенні позову Головного територіального управління юстиції у Тернопільській області в інтересах Даміра Тімашева до Хміль М. С., треті особи: орган опіки і піклування виконавчого комітету Тернопільської міської ради, Служба у справах неповнолітніх та дітей Тернопільської міської ради про забезпечення повернення малолітніх дітей до Королівства Бельгії.

Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 25 березня 2024 року у справі № 183/1464/22 про відібрання в батька малолітньої дитини

Судове рішення про визначення місця проживання дитини по своїй суті є рішенням про визнання, а за своїм змістом є рішенням немайнового характеру. Зважаючи на відсутність у судовому рішенні про визначення місця проживання дитини обов'язку вчинення дій боржником (тим з батьків, з яким фактично проживає дитина), таке рішення не підлягає примусовому виконанню. Чинне законодавство не передбачає, що невиконання одним з батьків судового рішення щодо визначення місця проживання дитини з іншим з батьків, є умовою/підставою застосування [статті 162 СК України](#). Основною умовою застосування [статті 162 СК України](#) є факт «самочинної зміни місця проживання дитини».

У [СК України](#) є прогалина та відсутній регулятор, який визначав би правило поведінки учасників сімейних відносин для випадку, коли один з батьків змінив без згоди іншого з батьків місце проживання дитини до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання її не змінював. Подібною нормою є [стаття 162 СК України](#), яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону. Очевидно, що позбавлення матері (батька) права ініціювати позов про відібрання дитини, у разі коли один із батьків змінив місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, суперечить принципу розумності та справедливості.

Мати (батько) має право на пред'явлення позову про відібрання дитини, у разі коли один з батьків змінив без згоди іншого з батьків місце її проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, згідно з [статтею 162 СК України](#), яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону.

Постанова КЦС ВС від 15 серпня 2023 року у справі № 742/2468/22, провадження
про відібрання дитини та повернення у місце її проживання.

№ 61-5414св23

Мати дитини вважала, що небажання відповідача добровільно повернути їй малолітню дитину, на користь якої органом опіки та піклування прийняте відповідне рішення, а у подальшому і судовим рішенням визначено місце проживання дитини з матір'ю, є підставою для захисту прав в порядку, визначеному статтею 162 СК України.

Встановивши, що Кравчук Є. А. добровільно не виконує рішення суду щодо визначення місця проживання малолітньої дитини з матір'ю, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для захисту прав позивача в порядку, визначеному статтею 162 СК України. Доказів, що повернення дитини за місцем проживання матері створює загрозу життю та здоров'ю дитини або негативно впливатиме на її розвиток відповідач не надав і судами таких обставин не встановлено.

Колегія суддів погоджується з такими висновками, оскільки невиконання одним з батьків судового рішення щодо визначення місця проживання дитини з іншим з батьків, яке набрало законної сили, відсутність законодавчого врегулювання примусового виконання рішення суду про визначення місця проживання дитини, є підставою для захисту прав позивача у порядку, визначеному статтею 162 СК України.

Посилання заявника щодо відсутності висновку органу опіки та піклування щодо розв'язання спору про відібрання дитини, є необґрунтованими, оскільки у даному випадку подання цього позову зумовлено саме невиконанням судового рішення, яке набрало законної сили.

Постанова від 14 лютого 2023 року у справі № 208/4682/20 (провадження № 61-11294св22) про визначення способу участі баби та діда у вихованні онука

КЦС ВС зазначив таке.

У справі, що переглядається, неподання органом опіки та піклування висновку про порядок та способи участі баби та діда у вихованні дитини хоча і є порушенням вимог статті 19 СК України, проте не може бути єдиною та достатньою підставою для скасування правильних по суті судових рішень.

У такому висновку Верховний Суд врахував, що суд апеляційної інстанції вживав усі належні дії, спрямовані на отримання висновку органу опіки та піклування про розв'язання спору, проте з не залежних від суду причин такий висновок до суду не був поданий. Розглянувши справу по суті спору та ухваливши рішення про встановлення бабі та дідові способу участі у вихованні онука, апеляційний суд, встановивши, що матеріали справи не містять доказів наявності підстав для обмеження баби та діда у спілкуванні з онуком, врахувавши фактичні обставини справи, вік дитини, те, що дитина не мала постійного спілкування з бабою та дідом, зробив обґрунтований висновок про часткове задоволення позову.

Постанова ОП КЦС ВС від 25 березня 2024 року у справі № 742/1716/23

Позов про усунення перешкод у вихованні дитини і спілкуванні з нею - є позовом про заборону поведінки особи, яка чинить перешкоди іншій особі у здійсненні нею свого права та є окремим способом захисту порушеного права діда й баби на спілкування з онуками.

Відмова у задоволенні позову про усунення перешкод у вихованні дитини і спілкуванні з нею (зокрема, внаслідок недоведеності перешкод чи з інших підстав), не є підставою для відмови судом у захисті й реалізації прав, передбачених частиною другою статті [159](#), частиною першою статті [263 СК України](#) - визначенні способів участі баби та діда у вихованні дитини, місця та часу їхнього спілкування.

У липні 2015 року В. ініціювала цивільне провадження, вимагаючи встановити графік побачень батька з дитиною та стверджуючи, що батько проводив забагато часу з дитиною. Батько дитини (третій заявник) та баба і дід по батьківській лінії (перший заявник та друга заявниця - тобто п. Наум Ген і пані Тетяна Калужська) подали зустрічні позовні вимоги, стверджуючи, що В. перешкоджала їхньому спілкуванню з дитиною.

Суд нагадує, що у справах, які виникають у зв'язку зі спорами між батьками, право захисту інтересів дитини надається тому з батьків, якому надано право опіки (див. рішення у справі «Моог проти Німеччини» (Moog v. Germany), заяви № 23280/08 та № 2334/10, пункт 41, від 06 жовтня 2016 року). У цій справі не оскаржується, що обидва батьки здійснювали батьківські права і жодному з них не було надано одноосібної опіки над дитиною. Згідно з національним законодавством лише проживання третього заявника окремо від дитини не позбавляло його батьківських прав та обов'язків щодо дитини (див. пункт 38) (пункт 43).

Крім того, Суд вважає, що поведінка дитини під час побачень, зокрема її відмова спілкуватися зі своїм батьком, не могла перешкодити третьому заявнику здійснювати батьківські права та вчиняти такі дії, у тому числі процесуальні, які він вважав доцільними для захисту інтересів дочки. Отже, Суд доходить висновку, що третій заявник мав право ініціювати це провадження від імені четвертої заявниці (пункт 44).

Справи про встановлення факту самостійного виховання батьком малолітньої (неповнолітньої) дитини

Ухвала ВП ВС від 26 жовтня 2023 року у справі № 201/5972/22 про встановлення факту самостійного виховання дитини

«У цій справі заявник звернувся до суду в порядку окремого провадження із заявою про встановлення юридичного факту, а саме встановлення факту самостійного виховання дитини, зокрема, з метою (згідно з доводами заявника) отримання соціальної допомоги як батьку, що самостійно виховує дитину, а також отримання відстрочки від мобілізації.

Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, зазначав, що правова проблема постає під час дії правового режиму воєнного стану у значній кількості поданих заяв, позовів на території України про встановлення факту самостійного виховання дитини (інших фактів, які пов'язані з реалізацією права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації) чи оскарження рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень, що перебували та перебувають на розгляді в судах та рішення у яких можуть бути винесені найближчим часом».

«До того ж перелік юридичних фактів, що підлягають встановленню в судовому порядку, зазначений у статті 315 ЦПК України, не є вичерпним, а судова практика щодо розгляду порушеного заявником питання в окремому провадженні з урахуванням мети встановлення відповідного факту та наявності або ж відсутності спору Верховним Судом ще не сформована, що свідчить про необхідність вирішення Великою Палатою Верховного Суду цих актуальних між'юрисдикційних питань».

Постанова КЦС ВС від 13 березня 2024 року у справі № 495/2284/23, провадження № 61-17583св23 про розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів (окрема ухвала від 13 березня 2024 року, якою повідомлено Вищу раду правосуддя про виявлені порушення норм матеріального та процесуального права, допущені при розгляді цієї справи Білгород-Дністровським міськрайонним судом Одеської області у складі судді Особа)

Приватно-правовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками сімейних відносин для уникнення виконання встановлених законом обов'язків. Зловживання правом і використання приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що: особа використовувала право на зло; наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб, держави (негативні наслідки являють собою певний стан, до якого потрапляють інші суб'єкти, чії права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов: настання цих фактів/умов безпосередньо залежить від дій іншої особи; інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах з цими особами, які потерпають від зловживання нею правом, або не перебувають); враховується правовий статус особи/осіб

....позов про визначення місця проживання малолітньої дитини у цій справі фактично пред'явлений військовослужбовцем, який проходить військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, з метою штучного створення умов та обставин, які можуть бути підставою для звільнення з військової служби в особливий період на підставі частини четвертої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 29 січня 2024 року у справі № 185/9339/21 про позбавлення батьківських прав

Особливістю справи, рішення у якій переглядаються Верховним Судом, є те, що на момент пред'явлення позову про позбавлення батьківських прав син сторін у справі був неповнолітнім, проте на момент ухвалення судом першої інстанції рішення за результатами вирішення спору по суті Карімов К. І. досяг повноліття. Іншою особливістю цієї справи є й те, що суди встановили обґрунтованість пред'явленого позову та існування підстав для позбавлення відповідача батьківських прав, втім відмовили в його задоволенні у зв'язку з досягнення сином сторін повноліття на момент ухвалення судового рішення.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вважає, що факт досягнення дитиною повноліття під час розгляду спору по суті та ухвалення відповідного судового рішення не може впливати на правовий результат вирішення справи судом, оскільки суд має оцінювати у сукупності факти виконання/невиконання батьками своїх обов'язків щодо дитини за період до її повноліття, які й стали підставою для звернення до суду з відповідним позовом.

Приписи СК України та інших законодавчих актів не містять заборони позбавлення батьківських прав стосовно сина/дочки після досягнення ними повноліття.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду зауважує, що досягнення дитиною повноліття під час розгляду цивільної справи судом не може бути самостійною підставою для відмови у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав.

Постанова КЦС ВС від 04 квітня 2024 року у справі № 553/449/20 (ч. 1)

«За обставин недоведеності свідомого нехтування відповідачем своїми батьківськими обов'язками, а також наявності конфлікту між колишнім подружжям, які створивши нові сім'ї не можуть дійти порозуміння у питаннях виховання спільної дитини, а також те, що батько дитини проти позбавлення батьківських прав заперечує, суди попередніх інстанцій дійшли помилкового висновку про наявність правових підстав для позбавлення його батьківських прав».

«Обміркувавши викладене касаційний суд зауважує, що:

- очевидно, що сімейні відносини мають «складний» характер, і сім'я може переживати як найкращі, так й найгірші часи. Суду завжди складно зробити висновок про те, що сімейні стосунки неможливо врятувати, і тому суд має позбавляти батьків такого шансу тільки в тому разі, якщо вони становлять реальну загрозу для благополуччя дитини. У цій справі подібні ризики були відсутні. Простої бездіяльності з боку батька недостатньо для того, щоб зробити висновок про наявність виняткових обставин, за яких можливо позбавити його батьківських прав. Навіть якщо припустити, що саме бездіяльність батька призвела до розриву зв'язків між ним та його донькою, а не будь-яке ймовірне батьківське відчуження або психологічні маніпуляції над дитиною з боку її матері, то ця обставина не є достатньою для позбавлення батька батьківських прав щодо його доньки. Особливо в ситуації, коли батько наполегливо вказував, що він хоче відновити та розвивати стосунки зі своєю донькою;

Постанова КЦС ВС від 04 квітня 2024 року у справі № 553/449/20 (ч. 2)

- апеляційний суд, крім факту, що батько не підтримував з донькою відносини з 2015 року, не встановив будь-яких інших фактів, які могли б виправдати позбавлення батька батьківських прав. Суди не було встановлено, що батько не відповідав вимогам, необхідним для виховання дітей, або що він коли-небудь заподіював шкоду своїй доньці, або що він становив загрозу для здоров'я та розвитку дитини, або що спілкування із батьком могло порушити відповідні права дитини. Касаційний суд, з урахуванням змісту частини четвертої статті 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», підкреслює, що в цій справі ні позивачка не посилалася на підставу наявності домашнього насильства, ні суди не встановили, таких фактів, проаналізувавши надані докази. Тобто у цій справі ні життя, ні фізична недоторканність, ні здоров'я, ні психологічний стан дитини не були зачеплені, і відсутні інші виняткові обставини. За вісім років відсутності спілкування з батьком дитина дійсно встановила міцні родинні зв'язки зі своєю матір'ю, вітчимом. Для дитини це є її сім'я, і вона не пам'ятає батька. Однак у цих відносинах не було нічого, що могло б виправдати позбавлення її можливості відновити зв'язок зі своїм біологічним батьком. З метою захисту найкращих інтересів дитини очевидно, що дитині краще залишатися в сім'ї, з якою у неї вже склався відповідний зв'язок. Втім цього недостатньо, щоб виправдати позбавлення батька будь-якого спілкування з дитиною і можливості такого спілкування в майбутньому. Таким чином, позбавлення батька всіх батьківських прав не відповідає критерію пропорційності;

Суд повторює, що право взаємного спілкування одного з батьків та дитини становить основоположний елемент «сімейного життя» у розумінні статті 8 Конвенції (див., серед інших джерел, рішення у справі «Кацпер Новаковський проти Польщі» (Kasper Nowakowski v. Poland), заява № 32407/13, пункт 70, від 10 січня 2017 року). Суд вважає, що стосунки між третім заявником і четвертою заявницею підпадають під визначення «сімейного життя». Крім того, «сімейне життя» у розумінні статті 8 Конвенції може існувати між бабою і дідом та онуками, якщо між ними існують достатньо тісні сімейні зв'язки (див., наприклад, рішення у справах «Мітові проти Колишньої Югославської Республіки Македонії» [Комітет] (Mitovi v. the former Yugoslav Republic of Macedonia) [Committee], заява № 53565/13, пункт 59, від 16 квітня 2015 року, та «Швець проти України» [Комітет] (Shvets v. Ukraine) [Committee], заява № 22208/17, пункт 30, липень 2019 року). У цій справі, розглянувши ситуацію у сім'ї, національні суди вважали за доцільне встановити графік побачень не лише батька з дитиною, але також баби та діда по батьківській лінії з дитиною, дозволивши їм брати участь в її вихованні (див. пункт 8). Суд погоджується, що у цій справі стосунки між бабою та дідом по батьківській лінії та дитиною також становлять «сімейне життя» (пункти 48 - 50).

(рішення ЄСПЛ від 10 червня 2021 року «Ген та інші проти України» (Заяви №41596/19 та № 42767/19)

Суд звертає увагу на те, що взаємне перебування спільно одного з батьків і дитини є фундаментальним елементом сімейного життя, а внутрішні заходи, що перешкоджають такому перебуванню, становлять втручання в право, захищене статтею 8 Конвенції (див. 7 серпня 1996 року, § 52, Звіти про рішення та рішення 1996-III). Звідси випливає, що припинення контакту заявника з дітьми становило втручання в його права згідно з цим положенням (пункт 63).

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вимагає, щоб національні органи влади домагалися справедливого балансу між інтересами дитини та інтересами батьків і що в процесі балансування особливу увагу слід приділяти найкращим інтересам дитини (див. вищезгадане повідомлення Елшолз, § 50, Іньякколо-Зенід проти Румунії, № 31679/96, § 94, ECHR 2000-I, та Сахін і Зоммерфельд, обидва цитовані вище, §§ 66 і 64 відповідно). (пункт 71).

Рішення ЄСПЛ від 9 квітня 2019 року у справі «А. В. ПРОТИ СЛОВЕНІЇ» (Заява № 878/13)

Справа «Терещенко проти України» (Заява № 35481/20), рішення від 19 жовтня 23 року (ч. 1)

Справа стосується стверджуваного встановлення національними судами графіка, який не забезпечував достатнє спілкування для заявника, щоб мати можливість підтримувати та розвивати стосунки зі своєю донькою, яка народилася у 2016 році та проживає зі своєю матір'ю (Б.) окремо від заявника. Заявник скаржився на порушення статей 6, 8 і 13 Конвенції.

Можна вважати, що суди значною мірою посилалися на психологічний висновок, наданий матір'ю дитини, згідно з яким у дитини були «напружені, емоційно-травмуючі та недовірливі стосунки» із заявником і вона зазнавала «психологічного тиску» з його боку. Однак суди не розглянули фактичне підґрунтя для таких висновків психолога, а у самому висновку не згадувалося жодних конкретних випадків. Надані Суду матеріали не містять вказівок, що заявник коли-небудь жорстоко поведився з дитиною чи травмував її або що особиста зустріч із ним становила ризик для добробуту чи безпеки дитини. З огляду на висновок органу опіки та піклування у цій справі та висновок суду першої інстанції, що Б. перешкоджала спілкуванню заявника з дитиною, не можна виключити, що ставлення дитини до нього було пов'язано з напруженими стосунками між заявником і Б. У будь-якому випадку висновки психолога як такі не свідчили, що побачення мали відбуватися з меншою періодичністю, ніж просив заявник і рекомендував орган опіки та піклування,- в середньому вісім днів на місяць, на що мати дитини погодилася (див. пункти 2 і 3).

Справа «Терещенко проти України» (Заява № 35481/20), рішення від 19 жовтня 23 року (ч. 2)

15. Крім того, суди не розглянули, чи можна було розв'язати стверджувану проблему у стосунках між заявником і його донькою за допомогою інших заходів, які б реалізували на практиці гарантії взаємного спілкування батьків і дитини (див. згадане рішення у справі «Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)).

Однак у цій справі процес ухвалення рішення не відповідав застосовним вимогам статті 8 Конвенції (див. пункти 10 і 16), оскільки національні суди не навели відповідних і достатніх підстав для виправдання встановлення обмежень на періодичність побачень заявника з його донькою. Отже, не було встановлено, що ці обмеження відповідали найкращим інтересам дитини, а інтерес заявника у частіших побаченнях зі своєю дитиною не був належним чином врахований.

Див. постанова КЦС ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 484/1402/20 про визначення місця проживання дитини. Окрема думка судді Фаловської І. М.

Визначаючи місце проживання дитини з матір'ю, апеляційний суд не з'ясував, де і з ким фактично перебуває та проживає дитина, не встановив умов такого проживання. Безпідставним є і врахування апеляційним судом психологічного висновку спеціаліста-психолога від 25 листопада 2020 року № 25-11, оскільки на момент ухвалення постановисуду апеляційної інстанції від 07 грудня 2022 року дитині виповнилося майже 6 років.

Постанова ОП КЦС ВС від 19 лютого 2024 року у справі 639/2026/17

У [СК України](#) є прогалина та відсутній регулятор, який визначав би правило поведінки учасників сімейних відносин для випадку, коли чоловік, який вважає себе біологічним батьком, та ініціює позов про визнання батьківства щодо дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття та народження не перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, запис про батька дитини у Книзі записів народжень зроблено за вказівкою матері, проте після реєстрації матір`ю дитини шлюбу з іншим чоловіком відомості до актового запису було змінено на підставі заяви її чоловіка про визнання батьківства і такі обставини вже існували на момент подання позову. Очевидно, що позбавлення чоловіка, який вважає себе біологічним батьком, ініціювати позов про визнання батьківства суперечить принципу розумності та справедливості.

Чоловік, який вважає себе біологічним батьком, та ініціює позов про визнання батьківства щодо дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття та народження не перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, запис про батька дитини у Книзі записів народжень зроблено за вказівкою матері, проте після реєстрації матір`ю дитини шлюбу з іншим чоловіком відомості до актового запису було змінено на підставі заяви її чоловіка про визнання батьківства згідно зі статтями [128](#), [129 СК України](#), які підлягають застосуванню на підставі аналогії закону.

Заходи забезпечення позову

У спорах щодо повернення дітей, які незаконно утримуються в державі, відмінній від держави їх постійного проживання, урегульованих положеннями Гаазької Конвенції, можливе вжиття заходів забезпечення позову шляхом заборони дитині у будь-чиєму супроводі перетинати державний кордон України. Саме в таких спорах забезпечення позову шляхом обмеження права на виїзд за межі України буде адекватним заходом з метою ефективного виконання судового рішення. • В інших спорах, що виникають, зокрема, між батьками щодо визначення місця проживання дитини, визначення порядку участі у спілкуванні та вихованні дитини та інших, які вирішуються за законодавством України без застосування Гаазької Конвенції, забезпечення позову шляхом обмеження права на виїзд за межі України не є можливим ([постанова Верховного Суду у складі ОП КЦС від 14.02.2022 в справі № 754/7569/21](#)).

Постанова КЦС ВС у справі № 490/1087/21 провадження № 61-12931 св21 від 09 вересня 2022 року

Системний аналіз наведених норм права та судової практики дає підстави вважати, що мати, яка на час вирішення справи [про визначення місця проживання дитини проживає окремо від дитини](#), також має право на особисте спілкування з нею, а батько не має права перешкоджати матері спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і таке спілкування відбувається саме в інтересах дитини.

Враховуючи наведене, апеляційний суд дійшов правильного висновку про наявність правових підстав для часткового задоволення заяви ОСОБИ про забезпечення позову.

Постанова КЦС ВС від 15 листопада 2023 року у справі № 467/403/22
(провадження № 61-6283св23) про визначення місця проживання дитини, за заявою ОСОБА_
про забезпечення позову

ЄСПЛ наголошував на необхідності та важливості контакту дитини з кожним із батьків під час тривалого судового процесу та відсутності остаточного рішення щодо визначення місця проживання дитини. Так, у рішенні «Крістіан Кетелін Унгурану проти Румунії» від 04 вересня 2018 року ЄСПЛ вказав, що тривалий судовий процес, пов'язаний, у тому числі зі встановленням графіка відвідування дитини, не виправдано позбавив батька можливості бачитися з сином протягом чотирьох років, що свідчить про порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо права на повагу до його приватного і сімейного життя, а тому є допустимим встановлення такого графіка до закінчення розгляду справи по суті.

У таких чутливих правовідносинах, враховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи про визначення місця проживання малолітньої дитини, сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей із матір'ю.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!